

<https://doi.org/10.62837/2024.2.317>

QAFAROVA TAMİLLA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
Azadlıq prospekti 16\21
t.gafarova@outlook.com

LONDON DİLÇİLİK MƏKTƏBİNİN İDEYA VƏ PRİNSİPLƏRİ.

Xülasə

Hər bir elm kimi, dilşünaslıq üçün də daim axtarış, əldə edilən biliklərin dərk olinması və qiymətləndirilməsi, obyektin öyrənilməsinə yəni yanaşmaların işlənməsi xarakteriktir. Bu xüsusda London dilçilik məktəbi xüsusi əhəmiyyətli tədqiq olunası məktəbdir dilçilik sahəsində elmi tədqiqatların səmərəsinin artırılmasına və onların nəticələrinin təcrübədə tətbiq edilməsinə nail olmağa səy göstərmək hər bir dilçi tədqiqatçının vəzifəsidir. Dilçiliyin tətbiqi sahəsinin problemləri dil haqqında elmin böyük praktik əhəmiyyətə malik olduğunu bir daha aydın göstərir. Dilçiliyin tətbiqi sahəsinə dair bir çox vəzifələrin həll edilməsinə baxmayaraq, burada hələ müasir elmin qarşısında duran vəzifələr az deyildir. Bu tədqiqat işi London Dilçilik Məktəbinin görkəmli üzvlərinə aşıdır. Bu layihə XX əsrin ortalarında London Dilçilik Məktəbinin necə qurulduğunu və təkmilləşdirildiyini kəşf etməyi əhatə edir. Məqsəd Azərbaycan oxucularına London Dilçilik Məktəbi haqqında məlumat verməkdir. Bundan başqa, bu tədqiqatın məqsədi London Dilçilik Məktəbinin tədqiqatçılarının işini müəyyən etməkdir. Məqalədə həmçinin London Dilçilik Məktəbinin Amerika Təsviri Dilçilik Məktəbi, Praqa Funksional Dilçilik Məktəbi və s. kimi digər dilçilik məktəbləri ilə əlaqəsindən bəhs edilir.

Açar sözlər: London dilçilik məktəbi, İngilis fonetika məktəbi, Struktur dilçilik, Struktur dilçilik, Dil nəzəriyyəsi, Dilçilik elminin tarixində.

İlk dəfə 1926-cı ildə o, İngiltərəyə bir il müddətinə, daha sonra da 1928-ci ildə daimi olaraq Daniel Jons, London Universitetinin Kollecinə fonetika kafedrasında vəzifəyə gəldi, LUK-də etdiyi tədrisi London İqtisadiyyat Universitetində yarım gün işlə birləşdirdi. LSE-də işlədiyi müddətdə o, Bronislav Malinovski ilə tanış olduqdan sonra, antropoloji baxımdan dil üzərində tədqiqata başladı. Malinovskinin fikirlərindən bəziləri Försə hətta onun nəzəri cəhətdən qüsurlu və intellektual cəhətdən faydasız hesab etdiyi Consun fikirlərindən daha çox əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi. Förs kitablarını yalnız LUK-də işlədiyi müddətdə nəşr etdi. Qeyri-akademik auditoriya üçün nəzərdə tutulmasına baxmayaraq bu nəşrlər sonralar "Försist" dilçiliyi kimi tanınan elmin əsasını özündə ehtiva etdi. Bu mətnlərin populist yanaşması, Nitq (1930), İnsanların Dilləri (1937), İngiltərədə dilçiliyin inkişaf etdirilməsi üçün Försin davamlı səyinin ilk göstəricisidir. Hər iki kitab bir çox

dilçilik məsələlərlə bir dövrdən sonra, dilçilik institutların yaradılmasına çağırışla bitir.

Förs Nitqinin son səhifəsində yazır ki, Britaniya üçün tərəfdaşları ilə birlikdə dünya imperiyasında yüz milyonlarla Asiyalı və Afrikalının Förs, J.R. (Jon Rupert); (B. 1890, 1960, Britaniya), Punjab, Lahor Universitetinin İngilis dili müəllimi (professor), (1920-1928), London Universitetinin Kollecinə (1928-1938) dosent, daha sonra London Universitetinin Şərqişnaşlıq və Afrika Araşdırmaları Məktəbinin Ümumi Dilçilik üzrə dosenti, oxucusu və professoru (1938-1956), Britaniyada dilçiliyin müstəqil bir elm sahəsi kimi əsasının qoyulmasında böyük əməyi olan görkəmli xadim; Fonologiya və mənanın araşdırılması mövzusunda orijinal fikirləri ilə tanınır.

J.R. Förs zəmanəsinin adamı idi. 19-cu əsrin sonlarında İngiltərənin Keighley şəhərində doğulub, o zaman ki, hələ də dünyanın çox hissəsi imperiyanın müstəmləkəsi altında idi və onun karyerası Britaniya imperiyası dövründə qeydə alınmışdır. Lids Universitetinin tarix fakültəsində BA və MA dərəcələri üzrə təhsil almış və yerli qrammatika məktəbində dərslərdə iştirak etmiş, Lids pedaqoji kollecində fənn tədris etmişdir. Birinci Dünya müharibəsindən qabaq, təhsil xidmətində çalışmaq üçün İngiltərə imperiyasının bir hissəsi olan Hindistana getmişdir. O, həmçinin müharibə dövründə Hindistanda (Əfqanıstan və Afrikada) hərbi xidmətə başlamış və silahlı qüvvələrdən sonra Punjab Universitetində ingilis dilli müəllim kimi İmperatorluq Təhsil Xidmətinə qayıtmışdır. Orada Firt, gələcək nəşrlərdə linqvistik məlumatların təmin edilməsi üçün bölgənin dillərini araşdırmağa başladı; Hindistanda yaşadığı dövr onun karyerasına uzun müddət təsir etdi.

Danışdığı İngilis dili (yeganə mümkün dünya dili kimi) və digər dillər üzrə tədqiqatın inkişaf etdirməsi çox önəmlidir. Kitablar oxşar məqamları əhatə edir və bu təkrar Firtin yazılarında üstünlük təşkil edir. Bununla yanaşı, fonoloji işi istisna olmaqla, iş həyatında Försün olduqca uyğun şəkildə izah etdiyi fikirlərini dilçiliyin əsas mənbəyindən kənar olmaqla ideyalar kimi qəbul etmək üçün müsbət bir üsuldur. Försin əsas yazı maraqlarını dörd hissəyə ayırmaq olar: (I) “məna” və “kontekst”i tədqiq edən fikir dilçiliyin mərkəzi olmalıdır, (II) dilçilik tarixinin müzakirəsi, xüsusilə də İngilis dilçiləri; (III) fonologiya, xüsusən “Prosodik analiz” adlı modelin inkişafı; (IV) hind və cənubi Asiya dilləri, xüsusilə onların orfoqrafiya və fonologiyası üzrə linqvistik təsvirlər və ensiklopediya məqalələri. (I), (II) və (IV) aspektlər başlanğıcdan onun yazılarında mövcuddur; (III) aspekt isə sonra inkişaf etmişdir. O, (I) və (III) aspektləri ilə daha yaxşı tanınmışdır ki, burada o, dilin necə işlədiyini və dilçinin öz təhlilinə necə yanaşması barədə fikirlərini ortaya qoydu.

Həç bir uyğunsuzluq olmasa da, bu iki sahədə onun fikirləri arasında lazımı əlaqə yoxdur. (I) aspektə dair Firtin fikirləri dil anlayışı üçün əsas prinsiplərdir, çünki o, sözlərin mənasının təhlilini dilçiliyin əsas məqsədi hesab edirdi; bu, Bloomfield kimi müasirlərin dilçilik tədqiqatlarından mənanı istisna etdiyi bir dövrdə qeyri-adi fikir hesab edilirdi. Förs, “langue” və “parole” (* Sössür Försdən əvvəl tədqiq etmişdir) və ya “competence” və “performance” (Xomski ondan sonra tədqiq etmişdir) arasında hər hansı bir fərqi qəbul etmir, çünki Firtə görə dil müstəqil bütöv

deyil və əqli sistem olaraq araşdırılmalısına ehtiyac yox idi. Əksinə, müasir intellektual mühitin davranışçı və pozitivist ideyalarına (məsələn, *Skinner işinə baxın) uyğun olaraq, Förs dili danışanların söylədiyi fikirlər, fəaliyyət rejimi, “hərəkətin icrası” kimi tədbirlər toplusu hesab edirdi və buna görə də onun fikrincə dilçilər özləri də nitq formalarına yönəlməlidirlər. Bu, nitq fəaliyyəti haqqında ümumi fikri inkar etdi, bu fikirdə göstərilirdi ki, nitq fəaliyyəti “həqiqi” tədqiqat obyektinə - onların əsassız qrammatik sistemlərinə daxil olmaq istəyən dilçilər üçün maraqlıdır. Sözlərlə ifadə etmə real həyat kontekstlərində baş verdiyinə görə, Firt iddia edirdi ki, sözlərin mənası, səslərin tələffüz edilməsindən meydana gələn xüsusi vəziyyətdə daha çox yaranır. Sözügedən mənanı müəyyənləşdirmək üçün dildə danışmaq zamanı fiziki olaraq təqdim olunan obyektlərlə dili qarışdıran bu inteqrasiyaçı fikir, Försün “Malinovski” dən götürdüyü ifadə olan “kontekstual məna nəzəriyyəsi” və ya “vəziyyətin konteksti” nəzəriyyəsi kimi tanınır.

Försün mənaya dair fikirlərinin bəziləri onun yanlış başlıqlı “Semantika Üsulu” adlı məqaləsində (1935) işlənmişdir. Məqalənin çox hissəsi, “semantika” termini və məna tədqiqatının tarixi ilə bağlıdır, baxmayaraq ki, bu, mümkün vəziyyət növlərinin taksonomisini tanımağa başlanğıc verir (sonralar heç vaxt inkişaf etməmişdir). Firt, dilə dilçilik təhlilinin bütün səviyyələrini onların kontekst və situasiyaları ilə birləşdirən bütün yanaşmasını təsvir etmək üçün (fonetikadan leksikografiyədək) “semantika” termini istifadə etməyi təklif edir. O, bu istifadəni digər yazılarında tətbiq etmir, lakin telefonların “fonoloji mənası” və komponentlərin “qrammatik mənası” haqqında yazaraq o, “məna” sözünün mənasını diqqətəlayiq şəkildə genişləndirir. Bu, əşyanın funksiyası və ya effekti kimi mənanın ümumi tərfi ilə müəyyən olunmuşdur, beləliklə, fonoloji bütövlərin mənası var, çünki onlar fərqli fonoloji mühitlərdə digər bütövlərlə qarşılıqlı əlaqələrə malik ola bilərlər. Leksik səviyyədə, bu, “söz birləşməsinin”, yəni bir sözün ardıcıl olaraq digər bir sözlə bir araya gəldiyi (söz birləşmələrində sözlərin “mənası” nın bir hissəsi, məsələn, “tamamilə eşşək” birləşməsində hər iki söz birgə meydana çıxır) birləşmə anlayışını əhatə edir.

“Məna”nın bu cür işlədilməsi Försə hər səviyyədə “məna” ifadələrinin axtarışı ilə bağlı dil səviyyələri arasında təməl birliyini qəbul etməyə (başla düşməyə) imkan verdi. Ən azından Lyons tərəfindən (1966) tez-tez bildirilmişdir ki, “məna” sözünün mənası daha da uzadılır və sözlərin şərh edilməsində vəziyyətin anlaşılması lazım olduğuna işarə edilərkən, mənanın tam təsvirini vermək üçün çox şey tələb olunur. Försün anti-mentalist baxışları nəzərə alındıqda, o dilçilərin müxtəlif xüsusiyyətlərə sahib olmasını və öz terminləri ilə analitik səviyyələri təsvir edəcəklərini gözləyirdi; heç bir universalıq və ya struktur oxşarlıqlar gözlənilməmiş və ya axtarılmamışdı. Qəbul edilə bilən bütövlərin sayı və təbiəti məhdud deyildi, çünki Firtin instrumentalizmi bir dilçinin dilin yeganə “əsl” (və ya “psixoloji cəhətdən real”) formasını təsvir etməmələrini hesab edirdi; dilçilər nəzəri konstruksiyaların lazımsız olmasını və müxtəlif linqvistik səviyyələrdən məlumatları qarışdırmaqda sərbəst idilər. Bundan əlavə, digər sistemlərə əhmiyyət verməyərək Firt, bir dilin yalnız kiçik bir alt sistemə diqqət yetirməyi düşünürdü, və

“çoxsistemlilik” kimi istinad edilən prinsipi də bu mənada təsvir etdi. Eyni zamanda Förs, LUK-da Burmese və Tamil kimi dillərin fonologiyasına dair bir neçə məqalə nəşr etdi. Hindistanda Gujarati və Teluqu kimi dillər üzərində sərf olunan 15 aylıq tədqiqatın ardınca Firth 1938-ci ildə London Universitetinin Şərq və Afrika Araşdırmaları Məktəbində fonetika və dilçilik şöbəsinə keçdi (“SOAS” Şərqsünaslıq İnstitutu), və iki il sonra 1941-ci ildə Şöbənin rəhbəri və oxucusu olaraq, o, karyerasının qalan hissəsinə orda davam etdi.

SOAS-ın inkişafı qismən Britaniya imperiyasının mövcudluğu ilə əlaqədar idi, çünki SOAS İngiltərənin imperializminin əsas hissəsində dünyanın geniş ərazilərinin mədəniyyəti və dilləri üzrə tədris və tədqiqat üçün İngiltərənin mərkəzi idi. Firtin Hindistanda topladığı təcrübəsinin, cənubi Asiya dillərində tətbiqi SOAS-la uyğunluq təşkil edirdi və ona orada uğur qazanmağa imkan yaratdı və məktəb Firtin güclü akademik hazırlıq üzrə dilçiliyin yaradılması məqsədi üçün mükəmməl bir baza olduğunun sübutu idi. Förs SOAS-a köçdükdən bir il sonra ikinci dünya müharibəsi başladı və bu da Försün mövqeyini möhkəmləndirdi. Yaponiya 1941-ci ildə müharibəyə qoşulanda, Förs silahlı xidmətin üzvləri üçün Yaponiyada intensiv təlim kurslarını keçdi. Bu, onun şöbəsində işləyən işçilərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına gətirib çıxardı və bu iş üçün Förs 1946-cı ildə Britaniya İmperatorluğunun ordeninə layiq görülmüşdür. 1944-cü ildə İngiltərədə Ümumi Dilçilik üzrə ilk professor adı verildi (çox sonralar başqa ölkələrdə bu təyinatlar verildi). İngiltərənin imperial maraqlarını nəzərə alaraq SOAS-ın strateji əhəmiyyətini tanıdıqdan sonra, Förs şöbəsi müharibədən sonra davamlı hökumət dəstəyi ilə inkişaf etdi. Försün karizmatikliyi və ruhlandırıcı bacarıqları müharibədən əvvəl LUK-da işləyən bir çox şəxsi SOAS-da işləməyə sövq etdi. Müharibədən dərhal sonra Förs dilçilik tarixinə ən böyük töhfəsini verən Fonetikanın İngilis məktəbi adlı əsərini nəşr etdirdi (1946). Bu Firtin uzun müddət (Henry Sweet, Alexander Melville Bell, John Hart və hətta Orm və Ælfric daxil olmaqla) dilçilik ənənəsi ilə işlədiyini göstərir.

Məqalə belə bir təəssürat oyadır ki, Förs İngiltərədə yazanların işlərinin tərif edilməsini vacib hesab etmişdir, lakin Firtin bu sahədəki maraqları həmin sahədəki digər işləri stimullaşdırmaq üçün vacib hesab olunurdu (məsələn, R.H. Robins kimi əməkdaşları). SOAS-da işlədiyi müddətdə Firt fonologiyaya dair fikirlərini inkişaf etdirmişdir ki, bu da dilçiliyə ən çox böyük töhfə olmuşdur. Bununla yanaşı, “Prosodik Təhlillər”də (və ya “London Fonologiya Məktəbi”) onun fikirlərinin əksəriyyəti “London Məktəbi”ni təşkil edən əməkdaşları tərəfindən çap olunmuşdur (əsasən SOAS-dakı həmkarları). Försün öz fonoloji fikirlərini ortaya qoyduğu ilk nəşr, səsələr və ritmlər haqqındadır (1948), baxmayaraq ki, onları məqalədən çıxarmaq asan deyil. Əsas fikir fonologiya üzrə tədqiqat apararı digər dilçilər tərəfindən tətbiq edilən təmiz fonematik analizin rədd edilməsidir (məsələn, Trubetzkoy və Bloomfield kimi). Yanaşmada (“fonematik vahidlər” adlanır) hələ də bəzi seqmentlər mövcuddur, lakin bu da çox vacibdir ki, fonoloq fonetik forma xüsusiyyətlərini qeyri-seqment bütövlər olan “fon” lara təsvir edə bilər ki, bu bütövlər fonoloji strukturun istənilən hissəsi, məsələn bütöv söz və ya sintaktik vahid

və ya hecanın bir hissəsi ilə bağlı ola bilər. “Fonoloji proses” anlayışı olmadığına görə Metafor “yayılması” dinamik şəkildə qəbul edilməməlidir; daha çox prosodiyanın statik sahəsi təsvir olunur. Beləliklə, sadələşdirilmiş assimilyasiya və səsli harmoniya terminləri (“prosodiya”) bir sözün müşahidə oluna bilən formasıdır.

Fonetik vahidlər, prosodik olaraq təhlil edildikdə, fərqli fonoloji spesifikasiyanın demək olar boş hissəsi ola bilər. Bundan əlavə, paradigmatik struktura deyil, sintaqmatik struktura istinadən təsvir olunan “birləşmə” hadisəsi də daxil olmaqla hər şey prosodiya ola bilər ki, bu da hecədə müəyyən mövqelərlə məhdudlaşdırılan xüsusiyyətlər və linqvistik məhdudiyyətləri müəyyən edir. Prosodik Analiz “fonetika” və “fonologiya” arasında aydın bir parçalanmanı güman edir. Fonematik vahidlərin və prosodiyaların “daxili” və ya aşkar fonetik məzmununa malik olmaları güman edilmir. Onlar fonetika üzərində qurulan fonoloji xəritələrin xüsusi hissəsinin necə formalaşdırdıqlarını ifadə edən “ardıcılıq” ifadələri ilə müşayiət edilməlidir. Bu Fonetistlərə mücərrəd fonologiyanı ətraflı fonetik təsvirlə birləşdirməyə imkan verdi. Försin instrumentalizm və çoxsistemliliyə dair ümumi fərziyyəsi fonoloqların dilin bütün fonoloji sisteminin əlaqəli hesabını təmin etməkdən daha çox, hər hansı bir linqvistik quruluşda fonoloji sistemini tanımaq üçün sərbəst olduğunu nəzərdə tuturdu. Sözügedən fonoloji bütövlərin və sistemlərin, məsələn, hecaların, funksional sözlər və leksik sözlər, isim ifadələri və zərflik ifadələri arasında əlaqənin olması güman edilmir; bu da linqvistik səviyyələrə nisbətən qarışıqlığı əks etdirir.

Försin fonoloji fikirlərindən bəziləri 1930-1955-ci illərdə sonuncu əsas nəşrində, Linqvistik nəzəriyyənin icmalında yenidən əks olunur. Bu da birbaşa danışıqlardan və insanların dilindən sitat gətirərək onun digər fikirlərinin bir çoxunu təkrarlayır və həmkarları tərəfindən məqalələr toplusu kimi təqdim edilirdi. 1957-ci ildə, Försin məqalələri, 1934-1951-ci illərdə Linqvistik sənədlər toplusu kimi çıxdı. Bu toplular onun karyerasına bir xülasə və praktik olaraq son nöqtə kimi xidmət etmişdir. 1956-cı ildə SOAS-dan təqaüdə çıxmışdı. Bundan sonra Firt yalnız dörd il yaşadı, bir çoxları iddia edirdi ki, onun fikirlərinin çoxu yazılmamışdı, çünki onun səhhəti çox pis idi (baxmayaraq ki, Edinburqda yarım iş günü dərslər vermişdi). Ölüm ərzində Förs, Britaniyada dilçilik mərkəzində görkəmli bir şəxs olaraq tanınmışdı. O, Filologiya Cəmiyyətinin prezidenti olmuş və fəxri dərəcə ilə təltif olunmuşdur. O, 40-a yaxın məqalə dərc etdirmişdir, lakin, onlar onun bütün fikirlərini aydın və ardıcıl şəkildə göstərməmişdir. Förs, Avropa və Amerika qitələrində dilçiliyin inkişafı ilə yaxından tanış idi, amma onun əsərləri İngiltərədən kənardə o qədər də tanınmırdı. O, xaricdə dərs dedi, konfranslara qatıldı və Amerika Dil Cəmiyyətinin Dil İnstitutuna müəllim kimi dəvət edildi; buna baxmayaraq, bəziləri iddia edirlər ki, Försin öz ideyalarının başqa yerlərdə bölüşdürmək istəyi olmamışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əbülfəz Rəcəbli “London struktur dilçilik məktəbi”
Bakı – 2016
2. Əbülfəz Rəcəbli . “ Struktur dilçilik”
Bakı – 2005
3. Əbülfəz Rəcəbli “Deskriptiv dilçilikdə fonologiya və qrammatika problemləri
Bakı – 2016
4. Fəxrəddin Veysəlli” “Struktur Dilçiliyin Əsasları”
Bakı – Mütərcim 2008
5. Fəxrəddin Veysəlli “Dilçilik Ensiklopediyası”
Bakı – Mütərcim - 2006

TAMILLA GAFAROVA

SUMMARY

THE PROMINENT MEMBERS OF THE LONDON SCHOOL OF LINGUISTICS

Like any science, linguistics is characterized by constant search, understanding and evaluation of acquired knowledge, development of approaches to the study of the object. In this regard, the London School of Linguistics is a particularly important research school. It is the duty of every linguistic researcher to strive to increase the effectiveness of scientific research in the field of linguistics and to apply their results in practice. The problems of the application field of linguistics once again clearly show that the science of language is of great practical importance. Despite the fact that many tasks related to the application of linguistics have been solved, there are still many tasks facing modern science. This research looks at the work and the respectable members of the London School of Linguistics. This project involves discovering how the London School of Linguistics was arranged and improved in the middle of twentieth century. The goal is to provide the Azerbaijani readers information about the London School of Linguistics Besides this the purpose of this research is to identify the work of the researchers of the London School of Linguistics. The article also deals with the relationship of the London School of Linguistics with the other linguistics schools like as American Descriptive School of Linguistics, Prague Functional School of Linguistics, etc.

Key words: The London School of Linguistics, The English School of Phonetics, Structural linguistics, Theory of language, in the history of linguistics

ТАМИЛЛА ГАФАРОВА

АННОТАЦИЯ

ВИДНЫЕ ЧЛЕНЫ ЛОНДОНСКОЙ ШКОЛЫ ЛИНГВИСТИКИ

Как и любая наука, языкознание характеризуется постоянным поиском, осмыслением и оценкой полученных знаний, разработкой подходов к изучению объекта. В этом отношении Лондонская школа лингвистики является особенно важной исследовательской школой. Долг каждого лингвиста-исследователя стремиться повысить эффективность научных исследований в области лингвистики и применять их результаты на практике. Проблемы прикладной области языкознания еще раз ясно показывают, что наука о языке имеет большое практическое значение. Несмотря на то, что многие задачи, связанные с применением лингвистики, решены, перед современной наукой стоит еще немало задач. Данная статья исследует работы Лондонской школы лингвистики и уважаемых представителей этой школы. Статья включает в себя исследования о том, как возникла и прогрессировала Лондонская школа лингвистики в середине 20 века, цель этой статьи заключается в том чтобы ознакомить Азербайджанского читателя информацией о Лондонской школе лингвистики. Кроме того, цель работы направлена на изыскание процесса исследования Лондонской школы лингвистики. Статья также тесно связана с взаимно отношением между Лондонской школой лингвистики и другими лингвистическими школами, такими как Американская Дескриптивная Школа Лингвистики, Пражская Функциональная Школа Лингвистики, и т.д.

Ключевые слова: Лондонская школа лингвистики, Английский фонетическая школа, Структурная лингвистика, история лингвистической науке, Теория языка

Rəyçi: professor, Əbülfəz Rəcəbli